

Юлія Вольська

Особливості поетичного синтаксису Миколи Никончука

У статті проаналізовано основні одиниці поетичного синтаксису М. Никончука, визначено їх семантико-синтаксичну та стилістичну роль.

Ключові слова: поетичний синтаксис, члени речення, прості та складні речення, двоскладні та односкладні речення, синтаксичні фігури.

Не лише наукову спадщину залишив Микола Васильович Никончук нащадкам. Поетична творчість була однією із граней його таланту, ще за життя видано збірки «Веселе весілля» (1991), «Зворини» (1992), «Незгаркамін» (1993), «Грезно» (1996), «Її величність жінка» (1999), «Тріумфальна арка» (2000), «Шиндрики да миндрики: Книга поліського гумору» (2000), «Голгофа» (2000). Віршування мало для М.В. Никончука особливий смисл, він уміло використовував слово, щоб донести до читача свої роздуми, почуття, дорогі серцю образи Полісся.

Творчий доробок М.В. Никончука вже ставав предметом мовознавчих студій, зокрема діалектну лексику його поезій аналізували Тетяна Ольховик¹, Галина Гримашевич², Валерій Халін³. Дослідники одностайно вказали на те, що визначальною рисою його творчості є глибинний зв'язок із поліською землею.

Поетичний синтаксис, можливо, чи не найбільше виявляє неповторність ідіостилю автора. С.Я. Єрмоленко зауважує, що аналіз віршової мови на рівні синтаксичних одиниць-речень дає змогу простежити

---

¹ Ольховик Т. Діалектна лексика в поезії М. В. Никончука // Велике лядо: Збірник наукових статей, присвячений 60-річчю доктора філологічних наук, професора Миколи Васильовича Никончука. – Житомир, 1997. – С. 144-149.

² Гримашевич Г. Поліський світ у поетичній творчості Миколи Никончука // Волинь-Житомирщина. – 2010. – № 22. – С. 339-348.

³ Халін В. Полісся та полісизми в поезії М. В. Никончука // Волинь-Житомирщина. – 2010. – № 22. – С.369-373.

за їх функціями і стилістичними особливостями, бо складну систему синтаксичних категорій у поезії важко зрозуміти поза стилістичним аспектом аналізу.⁴

Метою нашого дослідження є виявлення та опис основних синтаксичних засобів поетичної мови М.В. Никончука, особливостей їх функціонування та стилістичного наповнення.

У поетичних творах М.В. Никончук використовує синтаксичні одиниці різноманітні за будовою і за функціонально-стилістичними особливостями. Це стосується як простих речень, так і складних синтаксичних конструкцій. Прості речення є базовими елементами синтаксичної організації мови взагалі та її різновидів зокрема. До стилістичних ресурсів простого речення передусім належать способи вираження головних і другорядних членів, способи зв'язку між ними та порядок слів у реченні.

У поетичних творах М.В. Никончука структура простих двоскладних речень традиційна. Підмети переважно прості, виражені іменниками у називному відмінку: Заплакала Україна, Ударившись в груди; Мої квіти рожевії, Морозом прибиті!; Віє вітер над Києвом; Віщуванням новим Серце моє б'ється.

Підмети не іменникової форми вираження виконують певну стилістичну функцію, а саме, в поетичних текстах здатні підтримувати експресивно-емоційний тон. Наприклад, займенниковий підмет, ампліфікуючись, увиразнює твір, посилює його експресивність: До кого ж я прихилюся Тепер головою? Зосталась я на старості Без вас удовою; Ой коли б я голос соловейка мала, Та легкії крила, та волю, та силу; То я б сюю весну гнізда не звивала. Літала б, літала, куди захотіла; І сади зелені, і чистеє поле, І луки темненькі я б перелітала; Я б не зупинилась, де плугатар оре, Я б не зупинилась, де співа дівчина; Ой я б залетіла за кам'яні стіни, Озирала б тюрми зверху аж до дна, Знайшла б братів милих, синів України, І нишком літала б з вікна до вікна.

---

⁴ Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 339.

Типовими для поетичної мови М.В. Никончука є прості присудки, виражені різними способовими та часовими формами дієслова. Вони переважно не несуть емоційного навантаження, а передають модально-часову сутність висловлення: Заплакала Україна... (перебування у початковому стані); І чумаки із першої Дороги вернулись (кінець дії); Віє вітер над Києвом, Сади нахилиє (теперішній час); До кого ж я прихилюся Тепер головою? (майбутній час доконаного виду). Характерним для поетичної мови М.В. Никончука є часте вживання наказового способу дієслова різних семантичних відтінків у функції головного члена односкладних означено-особових речень або присудка у двоскладних реченнях: Не покинь їх, милий Боже, Ворогам в забаву; Спом'яни на них дідівську, Прадідівську славу! А щоб злеє не літало над їх головами, Пристав до них по ангелу З легкими крилами. І нехай вони почують в далекому краю, Як журюся я за ними, Як благословляю (прохання); Кобзо моя, непорочна утіхо! Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха! Голосом правди святої дзвони, Нашу тісноту гірку спом'яни (прохання-вимога); Хто не здолає озватись ділами, Хай обізветься німими сльозами; Ти ж своє слово дзвони-промовляй, Душам братерським заснуть не давай... Хай недовірки твої кам'яніють, Хай вороги твої з жалю німіють, – Ти рідну сем'ю до купи ззивай; Кобзо! ти наша відрада єдина... Поки із мертвих воскресне Вкраїна, Поки діждеться живої весни, Ти нам про нашу тісноту дзвони! Стиха дзвони, нехай мучене серце Важко заб'ється, до серця озветься, Як на бандурі струна до струни (прохання-заклик); Гей, хто на сум благородний багатий, Сходьтєся мовчки до рідної хати, Та посідаймо по голих лавках, Та посумуймо по мертвих братах (заклик); Віночку мій любий, рясний, зелененький! Пливи за водою, мов човник легенький; Скажи, що за доля обом нам судилась; Світи, білолиций, ясененько-гарненько! Пливи, мій віночку, по річці струмненько! Пливи, не крутись і вирви не бійся, У морі, в любові, в коханні втопись! (благання).

Непоодинокі випадки вживання умовного способу у функції простого присудка: Ой коли б я голос соловейка мала, Та легкії крила, та волю, та силу; То я б сюю весну гнізда не звивала. Літала б, літала, куди захотіла; І сади зелені, і чистеє поле, І луги темненькі я б перелітала; Я б не зупинилась, де плугатар оре, Я б не зупинилась, де співа дівчина; Ой я б залетіла за кам'яні стіни, Озирала б тюрми зверху аж до дна, Знайшла б братів милих, синів України, І нишком літала б з вікна до вікна. Жалібненько, сумно їм би заспівала...

Другорядні члени речення у поетичних творах М.В. Никончука нерідко заховують тонкі та оригінальні стилістичні властивості. Стилiстичне увиразнення їх часто досягається заміною місця того чи іншого члена речення та форми вираження його. Наприклад, постпозиція прямого додатка по відношенню до присудка, вираженого перехідним дієсловом: Боже милий! Вони ж твою Заповідь чинили: Свою матір убогую Шанували-чтили; Благоухають, Землю скропляють, Пишні престоли сліз праведних – рози; Кобзо моя, непорочна утіхо! Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха! Голосом правди святої дзвони, Нашу тісноту гірку спом'яни; Ти ж своє слово дзвони-промовляй... Ти рідну сем'ю до купи зживай.

Інверсія прямого додатка разом з присудком утворюють ніби одну ритмомелодійну одиницю, в межах якої відбувається зміна наголошень, експресивне вирізнення, смислове увиразнення винесеного в препозицію додатка. Препозитивні додатки для підсилення емоційності можуть супроводжуватися означеннями: твою Заповідь чинили; Свою матір убогую Шанували-чтили; Нашу тісноту гірку спом'яни; ... рідну сем'ю ... зживай.

Препозитивні додатки вносять у поетичний твір елементи фольклорно-оповідного колориту. Це забезпечується ще й кінцевою позицією дієслова-присудка.

Інверсія прямого додатка – одна з характерних ознак поетичного синтаксису автора. Також особливістю поетичного синтаксису М.В. Никончука є семантично багата і стилістично самобутня палітра

переважно постпозитивних узгоджених означень-епітетів, які здатні увиразнювати, живописати, викликати емоції.

Серед означень-епітетів передусім виділяються стійкі, традиційні, широковживані в усному народному мовленні: І луги темненькі Я б перелітала; Де гуляє-бенкетує Син наш незабутий; ...Віщуванням новим Серце моє б'ється; Вітер холодний від півночі віє; Гарячий вітер хилить- нахиляє Траву хвилясту стиха до землі; Понад зелом-травною полем жар німий, Переливаючись, пливе високо; Розтоплюється воздух осяйний, Тіснить у грудях дух і сліпить око; То жайворонок, лірник одинокий, Зайняв одрадну серцю вишину; Ось пісня дівоча дзвенить- розляглася; З піснями і жарти, і регіт, і крики: Кому любя втіха, кому жаль великий.

Наведені контексти за своєю семантико-синтаксичною структурою близькі до усно-розмовних конструкцій саме через інверсовані означення, що відтворюють спонтанність усного мовлення, для якого характерне виникнення спочатку основного предмета думки, а пізніше його атрибутів, які здатні деталізувати, конкретизувати чи уточнювати цей предмет. Постпозитивні означення у поетичних творах П.Куліша засвідчують усно-розмовний колорит його поезій. Разом з тим вони є невід'ємною рисою високого поетичного стилю автора. Особливо виразно це проявляється в емоційно насажених поширених постпозитивним означенням звертаннях, через які створюється важливий ритміко-мелодійний зачин поетичного твору: Заплакала Україна, Ударившись в груди: "Сини мої коханії! Ой що ж з вами буде? Мої квіти рожевії, Морозом прибиті! Орли мої молодії, Яструбом зустріті!; Боже милий! Вони ж твою Заповідь чинили; Віночку мій любий, рясний, зелененький! Пливи за водою, мов човник легенький".

Постпозитивність означень у поетичних творах П.Куліша вносить відтінок риторичності, чим досягається речитативний лад вірша, його фольклорна епічність. Нерідко постпозитивні означення становлять

своєрідне поєднання препозитивного присвійного займенника мій в різних родових формах та означення-прикметника. Хоч препозитивний займенник виступає як енклітика до основного атрибута, однак через нього

інтимізується як звертання, так і весь твір чи його частина.

У поетичних творах П.Куліша наявні також означення прикладкового характеру. Зазвичай прикладки у художньому стилі увиразнюють мовлення, надаючи йому відтінку компактності, лаконізму, і при цьому вони виконують атрибутивну функцію неординарних епітетів. У поезіях П.Куліша прикладки часто ампліфікуються, і у зв'язку з цим згущуються їхня епітетна сила: Кобзо моя, непорочна утіхо! Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха!; Кобзо! ти наша відродо єдина...; Сини мої коханії! Ой що ж з вами буде? Мої квіти рожевії, Морозом прибиті! Орли мої молодії, Яструбом зустріті!

Такого типу прикладкові сполуки утворюють синонімічні ряди, у яких кожний наступний компонент ряду поширює, увиразнює значення попереднього. Подібні прикладкові сполуки властиві також фольклорному мовленню.

Обставини можуть займати будь-яке місце у реченні. Однак природнішими для української мови є конструкції, в яких вони знаходяться у вихідній позиції. Зміна позиції обставини перетворює нейтральний словопорядок у реченні на експресивний, тобто на такий, що передає характерні риси розповідного, фольклорно-епічного мовлення. У поетичних творах П.Куліша наявні структури з прямим порядком розташування обставин і з інверсійним: Удосвіта встав я, темно ще надворі; ... Де-не-де по хатах ясне світло сяє; ... В саду соловейко голосить-співає; І тихо-тихенько несе річка воду; Жалібненько-сумно їм би заспівала; Ой скоро світ буде. Прокинуться люде; Стиха дзвони, нехай мучене серце Важко заб'ється, до серця озветься, Як на бандурі струна до струни.

У поезіях П.Куліша часто зустрічається саме інверсійність обставин, що сприяє виразності, емоційно схвилюваному мовленню або, навпаки, створенню тональності епічної розповіді: До кого ж я прихилюся Тепер головою? Зосталась я на старості Без вас удовою; Ти рідну сем'ю до купи зивай; Понад зелом-травою полем жар німий, Переливаючись, пливе високо; Пливи, мій віночку, по річці струмненько!

Для поетичного синтаксису П.Куліша характерним є те, що він представлений різними структурними типами речень, зокрема й односкладними та неповними. Функціонування їх збагачує синтаксичні можливості поетичної мови, вирізняє стилістично позначені контексти. Зміст і стилістичне осмислення односкладних та неповних речень у поезіях П.Куліша розкривається на тлі більшого контекстуального цілого. Тексти, у яких наявні односкладні чи неповні речення, взаємодіючи з іншими синтаксичними структурами, створюють певну стилістичну картину. У поетичних творах П.Куліша зустрічаються односкладні означено-особові речення: Не покинь їх, милий Боже, Ворогам в забаву; Спом'яни на них дідівську, Прадідівську славу! А щоб злеє не літало над їх головами, Пристав до них по ангелу З легкими крилами; Скажи, віще серце, чи скоро світ буде; Гей, хто на сум благородний багатий, Сходьтєся мовчки до рідної хати, Та посідаймо по голих лавках, Та посумуймо по мертвих братах; Світи, білолиций, ясненько-гарненько! Пливи, мій віночку, по річці струмненько! Пливи, не крутись і вирви не бійся, У морі, в любові, в коханні втопись!

З інших типів односкладних речень наявні поодинокі безособові та інфінітивні: Удосвіта встав я, темно ще надворі. Темно надворі, зоря не зоріє; Вже й солов'ї одспівали, а його не чути.

Неповні речення виступають як частини складних синтаксичних структур переважно порівняльного змісту: Сяє ясне світло, як на небі зорі...; Може, чиє ще неспідлене серце Важко заб'ється, до серця озветься, Як на бандурі струна до струни; Блакитне небо, мов дугасте море, Безоднею самотною стоїть; Віночку мій любий, рясний, зелененький! Пливи за водою,

мов човник легенький.

Структурна неповнота такого типу речень стилістично вмотивована. Пропуск присудка в них зумовлений уникненням тавтології і досягненням конденсованого емоційно-естетичного висловлення.

Ще в античні часи було визначено особливу роль стилістичних фігур, які ґрунтуються на синтаксичних структурах мови. Стилiстичнi фiгури синтаксису обов'язково тiєю чи iншою мiрою властивi поетичнiй мовi. Це особливi побудови, що вiдрiзняються вiд звичайних синтаксичних конструкцiй, створюючи оригiнальну форму для вираження думок та почувань людини. У поетичному синтаксисi П.Кулiша теж наявнi такi фiгури. До них належить, наприклад, повтор. Вiн передбачає нагромадження певних мовних елементiв в одному висловлюваннi, що сприяє вiдображенню хвилюючих моментiв, збудження, посиленого емоцiйного реагування на щось: Кобзо, моя непорочна утiхо!; Кобзо, ти наша вiдрада єдина!.. Може, чиє ще неспiдлене серце Важко заб'ється, до серця озветься, як на бандурi струна до струни. Повтор може посилювати виражену у мовленнi тривалiсть дiї, її багаторазовiсть чи послiдовнiсть: Ой коли б я голос соловейка мала, Та легкiї крила, та волю, та силу; То я б сюю весну гнiзда не звивала. Лiтала б, лiтала, куди захотiла; I сади зеленi, i чистеє поле, I луги темненькi я б перелiтала; Я б не зупинялась, де плугатар оре, Я б не зупинялась, де спiва дiвчина; Пливи за водою, мов човник легенький; Скажи, що за доля обом нам судилась; Свiти, бiлолиций, ясенько-гарненько! Пливи, мiй вiночку, по рiчцi струмненько! Пливи, не крутись i вирви не бiйся.

У поетичному синтаксисi активно функцiонує плеоназм як стилістична фігура, яка утворюється спеціальним нагромадженням певних мовних одиниць, причому один зі складників може виступати у змодифікованій зменшувальній формі, вносячи емоційне забарвлення або виступаючи як синонім: ... I тихо-тихенько несе рiчка воду; ... свою матiр убогую Шанували-чтили; ... Де гуляє-бенкетує Син наш незабутий?; Ти ж

своє слово дзвони-промовляй; В саду круглолиций пливе-поринає; В саду соловейко голосить-співає; Ось пісня дівоча дзвенить-розляглася; Світи, білолиций, ясненько-гарненько! Гарячий вітер хилить-нахиляє Траву хвилясту стиха до землі; Не прислухавсь, що дівчата плакали-співали; Петрівочка – нічка тепла-ясненька; Дивлюсь кругом: не фарбами – огнями Картина світо-іскрява горить; Понад зелом-травою полем жар німий; Квилять вовки по степах-облогах; "Гадання-віщування". Через плеоназм відтворюються інтонації усного мовлення, та це не знижує глибокого смислового наповнення фрази і лірично піднесеного її звучання.

У поетичному синтаксисі віршів П.Куліша наявні випадки ампліфікації, тобто поширення вислову однотипними мовними одиницями, переважно однорідними членами, які виступають засобом створення різноманітної характеристики, розширення інформації, швидкого перебігу подій, думок тощо: І в прозірній, золоченій імлі Даль степова мов тоне-поринає; Віночку мій любий, рясний, зелененький! Пливи за водою, мов човник легенький; Скажи, що за доля обом нам судилась; Світи, білолиций, ясненько-гарненько! Пливи, мій віночку, по річці струмненько! Пливи, не крутись і вирви не бійся, У морі, в любові, в коханні втопись!; Дивуюсь, радію, у серця питаю; Жартують, віщують, питають природу; Всім бажали вони мира, Волі і науки; ... Ой коли б я голос соловейка мала, Та легкії крила, та волю, та силу; Уже і дух, і купало, і Петро минулись; І дивляться в воду на красу, на вроду; Красо моя, вродо!; З піснями і жарти, і регіт, і крики; І сади зелені, і чистеє поле, І луги темненькі я б перелітала.

Особливу вагу мають нанизовані ампліфіковані присудкові ряди, бо вони служать виразною основою для створення синтаксичної фігури градації, яка забезпечує емоційно-експресивну силу окремої фрази чи й цілого твору.

У поетичних творах П.Куліша є такі синтаксичні структури, у яких чітка ясність та виразність наявна не лише у лексико-граматичному змісті, а й у відповідному інтонуванні. Виразальна цінність інтонації зумовлюється необхідністю підсилити і зміцнити стилістичні якості тексту. Інтонація

синтаксичних одиниць у поезіях поліфункціональна, що допомагає поряд з іншими засобами забезпечити художню цінність творів. У віршах П.Куліша помітну емоційно-експресивну роль відіграють речення питальної, спонукальної та оптативної модальності. Вони значною мірою забезпечують пристрасне, емоційне, напружене звучання поетичного мовлення, створюють враження усно-розмовного інтонування. У деяких творах виражена питальна інтонація не обов'язково означає питальність, яка вимагає відповіді. Це риторичні питання, функцією яких є зосередження уваги читача чи слухача на певних семантико-стилістичних центрах мовного контексту: Сини мої коханії! Ой що ж з вами буде?; До кого ж я прихилюся Тепер головою?; Де гуляє-бенкетує син наш незабутий?; Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?; Кобзо, моя непорочна утіхо!; Чом ти мовчиш?; Скажи, що за доля обом нам судилась: Чи будемо в парі, з ким я полюбилась?; Красо моя, вродо! яка твоя доля? Чи щастя судилось обом, чи недоля?

Цими риторичними питаннями досягаються виразні якості художньої семантики речення.

Структурами спонукальної модальності передаються різні відтінки імперативності від наказу аж до благання: Ой ударю ж зразу У струни живії: "Прокиньтесь, вставайте Старії й малії!"; Не покинь їх, милий Боже, Ворогам в забаву; Спом'яни на них дідівську, Прадідівську славу!; Розпитай же буйних вітрів З далекого краю, Як наш кобзар з важким ранцем, Під ружжем гуляє! Хто не здолає озватись ділами, Хай обізветься німими сльозами; Ти ж своє слово дзвони-промовляй, Душам братерським заснуть не давай... Ти рідну сем'ю до купи ззивай; Світи, білолиций, ясненько-гарненько! Пливи, мій віночку, по річці струмненько! Пливи, не крутись і вирви не бійся...

Речення оптативної модальності виражають бажану дію з надією її реалізації: Ой коли б я голос соловейка мала, Та легкії крила, та волю, та силу; То я б сюю весну гнізда не звивала. Літала б, літала, куди захотіла.

У поетичному синтаксисі П.Куліша наявні складні синтаксичні структури з різними типами семантико-синтаксичних відношень. Серед них є складносурядні речення: Уже і дух, і купало, і Петро минулись, І чумаки із першої Дороги вернулись; Гарячий вітер хилить-нахиляє Траву хвилясту стиха до землі, І в прозірній, золоченій імлі Даль степова, мов тоне-поринає; Рибалочки плавлють з огнем під погоду, І тихо-тихенько несе річка воду; складнопідрядні речення: Жалібненько, сумно їм би заспівала, Щоб сльози котились, щоб серденько нило, Щоб під мою пісню вони все згадали, Що було на світі їм любо та мило; Не питав ти України, по кім вона тужить; Кобзо, ти наша відродо єдина... Поки із мертвих воскресне Вкраїна, Поки діждеться живої весни, Ти нам про нашу тісноту дзвони; безсполучникові речення: Дивлюсь кругом: не фарбами – огнями Картина світо-іскрява горить; Над нею любо попід небесами Музика, мов срібло тонке дзвенить; Ось пісня дівоча дзвенить-розляглася; Огнем над водою земля зайнялася.

Складні синтаксичні мовні одиниці є носіями не тільки важливого смислового навантаження, але й виступають виразниками естетичної якості поетичних творів: Гарячий вітер хилить-нахиляє Траву хвилясту стиха до землі, І в прозірній, золоченій імлі Даль степова, мов тоне-поринає; Петрівочка –нічка тепленька-ясненька; Мов жемчугом, сипле зірками дрібненько. В воді круглолиций пливе-поринає, В саду соловейко голосить-співає.

Аналіз тільки окремих поезій П.Куліша засвідчує відсутність у них різних відмінностей між віршовими і загальними синтаксичними нормами, бо ті й інші відображають єдину природу української мови, і всі потенційні можливості віршової мови здійснюються лише в її межах.

Особливістю поетичного синтаксису поезій П.Куліша є те, що в ньому не тільки відображена складна синтаксична система української мови, а й продемонстрована майстерність автора у використанні

різних за будовою і семантичним навантаженням синтаксичних структур, у природі яких закладені національні риси українського усного мовлення.

Поетичний синтаксис П.Куліша разом з іншими елементами мовної структури створює ритмомелодійну систему віршів, часто близьку до народно-пісенної поезії. Однак для поетичних творів автора характерна художньо-сміслова концентрація вислову, а відшліфованість фрази досягає довершеності. Ритмомелодику поезій створюють різні мовні засоби, але передусім – це симетрія і повторюваність окремих синтаксичних структур, спокійно-роздумливе або градаційне приєднання однорідних елементів, семантичне виділення особливо важливого слова чи виразу, інтонаційне навантаження фрази тощо. Ці та інші засоби ритмізації становлять одну з найхарактерніших рис поетичного мистецтва П.Куліша.

Література

1. Українська мова : [енциклопедія].– К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
2. Єрмоленко С. Я. Синтаксис віршової мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1969. – 94 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.

В статье проанализированы основные структуры поэтического синтаксиса П.Кулиша, определена их грамматическая, структурно-семантическая и эмоционально-эстетическая роль в поэтической речи.

Ключевые слова: поэтический синтаксис, члены предложения, двучленные и одночленные предложения, синтаксические фигуры.

In article focuses primarily on the main structures of poetic syntax of P.Kulish; their grammatical structural-semantic and emotional-aesthetic roles in poetic speech are distinguished.

Key words: poetic syntax, parts of a sentence, one-member and two-member sentences, syntactical figures.